

Müller Rolf

Emlékhelytelenítés

Képek és történetek – 1956 előtt és után

A budapesti Sztálin-szobor ledöntése az 1956-os magyar forradalom leglátványosabb szimbolikus aktusa volt. Nem véletlen, hogy ma már szinte elképzelhetetlen olyan TV-műsor, mozifilm, album, amely az októberi-novemberi események vizuális megidézésekor ne használná a monumentum megsemmisülésének egyes stációit megörökítő korabeli képkockákat. Persze ezekben a napokban számos más politikai emlékművet távolítottak el, vagy csak „alakítottak át” (az esetek többségében a rajtuk ágaskodó ötágú csillag leverésével), nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is – többeket pont az ilyen cselekedeteikért ítélték aztán többéves börtönbüntetésre. Az akciók és azok megtorlása egyetlen közös okra vezethető vissza, arra, hogy az emlékművek mindig kötődtek az aktuális politikai hatalomhoz, annak legitimációs, propagandisztikus törekvéseihez.¹ Tudatosan, az emlékeztetés szándékával létrehozott, ténylegesen látható jelekről, azaz „emlékezeti helyekről” volt szó.² Megtámadásuk a demonstrált üzenet tagadását jelentette, „emlékhelytelenítés” történt tehát fizikailag és ideológiailag egyaránt.

Ilyen jellegű támadások nemcsak a forradalom napjaiban, hanem ezt megelőzően, illetve utána is történtek, és az ügyekben rendszerint eljáró politikai rendőrség iratai alapján mondhatjuk, hogy nem is ritkán. A 1956-os szobordöntésekkel, -csonkításokkal (amikor az emberek egy időre szabadon kifejezhették érzéseiket) ellentétben ezek a cselekmények titokban, az éj leple alatt zajlottak (kivételt csak a rendszer alkonyán, 1989-ben történt nyilvános ellenzéki demonstrációk jelentettek). A hatalom mindent megtett annak érdekében, hogy a „rongálások” nyomait minél hamarabb eltüntesse, a hivatalos emlékezeten esett csorbát kiköszörölje. A folytonosság helyreállítását megelőzően a helyszínelő rendőri szervek fényképeket készítettek, amelyek a nyomozati iratok bizonyító erejű mellékletei lettek.

Az események jó részét ma is az ismeretlenség övezi, és – ellentétben az 56-os felvételekkel – a helyszínelési fotók sem váltak a korszakkal kapcsolatos vizuális emlékezetünk darabjaivá. Írásomban ezért azokra „az emlékhelytelenítésekre” koncentrálok, amelyekről az iratok mellett képi források is fennmaradtak.

I.

Az 1956 előtti évekből több olyan esetet ismerünk, ahol egy emlékhely teljes elpusztítását kísérelték meg. Ilyen célból szervezkedő fiatalokra hívta fel a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának besúgója „munkaadóinak” figyelmét 1948 júliusában. A rákosligeti baráti társaság szándékainak kifürkészésével Busztin Gábor és Bárd Károly államvédelmi hadnagyokat bízta meg, akik a házkutatások során fegyvert, lőszert és robbanóanyagot találtak, majd többeket előállítottak. A kihallgatások után az ávós tisztek tudatták feljebbvalóikkal, hogy bizonyossá vált: „a Rákosligeten 1945-ben felállított, kb. 5–6 méter magas fából készült Szovjet-emlékmű különösképpen ingerelte és foglalkoztatta nemcsak a társaság, hanem általában a helyi fasiszta érzelmű ifjúság tagjait”, ezért egyesek annak felrobbantására készültek, sőt ezt megelőzően már 1946 elején is többen kísérletet tettek a rongálásra: elvágták a rögzítő kábeleket, remélve, hogy a szél feldönti az emlékművet. A nyomozás lezárultával a húszas éveik elején járó társaságból négy személyt, Majthényi Kálmánt, Várnai Lászlót, Várnai Gézát és Klárai Egont statáriális bíróság elé állították, és tízévi fegyházra ítélték, illetve rajtuk kívül többeket internáltak.³

A rákosligeti emlékmű egy korabeli képeslapon

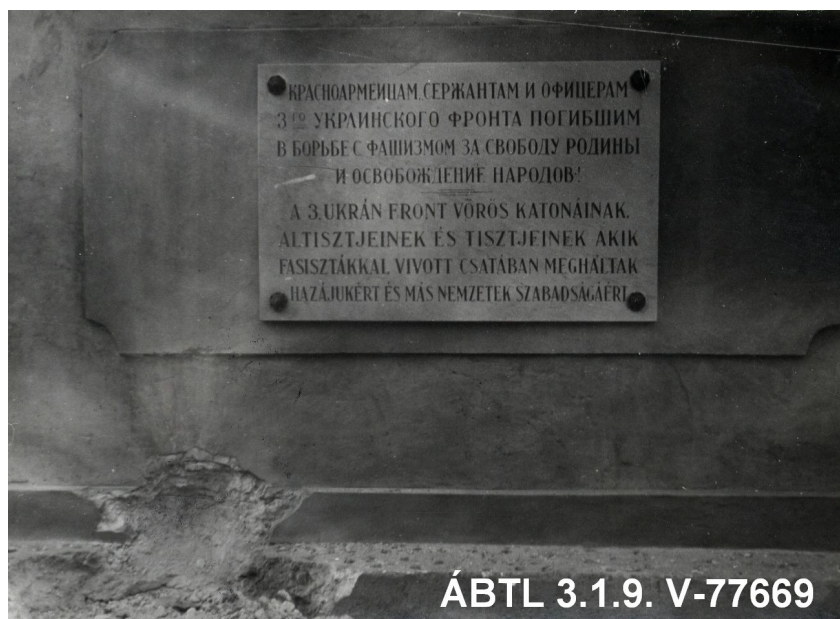

1948. szeptember 24-én délelőtt 10 óra 15 perckor Móron próbálták meg a szovjet katonák emlékhelyét eltüntetni. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának nyomozói azonnal megjelentek a helyszínen, ahol megállapították, hogy a rombolást időzített gyutaccsal idézték elő, amely csak azért nem okozott nagy kárt, mert a robbanószerkezet lazán volt a talapzatra erősítve, nem volt kellőképpen elfojtva.

A móri emlékmű távlati képe 1948 szeptemberében

A robbanás nyomai az emlékmű talapzatán

A gyanú egy sváb fiatalokból álló társaságra terelődött, akiket pár nappal később átadtak a Budapesti Államügyészségnek, amely őket a Budapesti Törvényszék rögtönítélő tanácsa elé állította. A szeptember 29-én megtartott statáriális tárgyalás során Stumpf Alajost és Herpauer Györgyöt halálra, Albrecht Imrét életfogytiglani, Stumpf Jánost pedig – tekintettel fiatal korára – 10 évi fegyházra ítélték. Az ÁVH Kottyán Gábort és ifj. Tóth Antalt internálta, mivel tudomással bírtak a szervezkedésről.⁴ A korabeli vizsgálati iratokból természetesen nem kapunk választ arra vonatkozóan, hogy mi is történhetett valójában 1948 szeptemberében Mórán, azonban találgatások szintjén élhetünk a gyanúperrel: talán nem véletlen, hogy a német nemzetiségű fiatalok esetében igen súlyos ítéletek születtek, míg a két magyar nevű személlyel szemben szigorúan, de a többiekéhez képest „mégiscsak” enyhébben jártak el.

II.

Az emlékművek felrobbantására tett kísérletek persze csak ritkán fordultak elő, az esetek többségében csak kisebb rongálások történtek. Egerszóláton 1945. december 19-én három helyi lakos – egyes beszámolók szerint a község vendéglőjében folytatott mulatozás után – a temetőben leverte a szovjet emlékműről a feliratokat és a csillagot. Egyikük, aki azokban a napokban érkezett meg Nyugatról, ahová még mint leventét vitték ki, s talán épp a hazatérés örömét ünnepelte barátaival. Ám nem sokáig élvezhette az otthon melegét. A község előljárójának bejelentése után letartóztatták, a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke pedig tízévi szabadságvesztésre ítélte, amelyet a Szovjetunióban kellett letöltenie. 1953-ban térhetett haza szülőfalujába. (Sajnos az esetről képanyag nem maradt fenn.)⁵

A jelek szerint nem tudatos politikai támadásnak esett áldozatul 1970. június 1-jén a Nyíregyháza melletti sóstói erdő Hármás dombján álló munkásmozgalmi emlékmű, amelynek márványtábláját egy kővel betörték. Az esetre még inkább ráirányította a figyelmet, hogy pár nappal korábban a közelben futó vasúti sínre egy bazaltdarabot helyeztek.

A nyíregyházi munkásmozgalmi emlékmű a megrongált márványtáblával

ÁBTL 3.1.5. O-13701

A márványtábla sérülése

ÁBTL 3.1.5. O-13701

Mivel a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányságon a két esetet egy elkövető vagy elkövetői kör számlájára írták, a nyomozásba a Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály mellett a helyi III/II. (kérelmárítási) alosztály is bekapcsolódott. A kutatást egy hálózati informátor és a nyomozószerveket önként vagy felkérésre segítő ún. társadalmi kapcsolatok segítették, továbbá meghallgatták azokat, akik a cselekmények idején a közelben tartózkodhattak. A gyanú nemsokára három, a pályatöltésnél látott gyermekre terelődött. Személyazonosságuk megállapítása érdekében felkeresték a környékbeli iskolákat, ellenőrizték az adott időben igazolatlanul hiányozó tanulókat. Végül sikerült azonosítaniuk három testvért (10, 13 és 14 évesek voltak), akik elismerték, hogy egyik csavargásuk során követ helyeztek a sínekre, majd egy másik alkalommal egyikük bezúzta az emlékmű márványlapját, abbéli kíváncsiságát enyhítve, hogy megtudja, mi is van mögötte. A vizsgálat megállapította, hogy politikai célzat, előre megfontoltság nem állt a rongálások mögött, azokat gyermeki csínytevésnek tudták be, amelyet a szülői felügyelet, a családi nevelés hiánya idézett elő. Ennek ellenére az 1957. május 1-jén felavatott emlékhely legidősebb megtámadóját terheltté nyilvánították, és előzetes letartóztatásba helyezték.⁶

Hasonlóan a Nyíregyházán történetekhez, szintén nem a megrögzött rendszerellenesség állt az ország másik felében történt eset mögött. 1975. április 25-én kora reggel a csertomaji termelőszövetkezet üzemágvezetője telefonon bejelentést tett a keszthelyi kapitányságon, hogy az ún. „cigánydombi útkereszteződésben álló felszabadulás emlékművet megrongálták”. A helyszínre kiérkező bűnügyi technikusok és állambiztonsági beosztottak a vörös csillag csúcsdíszét 40 méterrel távolabb, az út melletti árokban találták meg, továbbá arról is megbizonyosodtak, hogy a terméskő emelvény márványtábláját kővel megdobálták.

A csertomaji felszabadulási emlékmű sérült márványtáblája

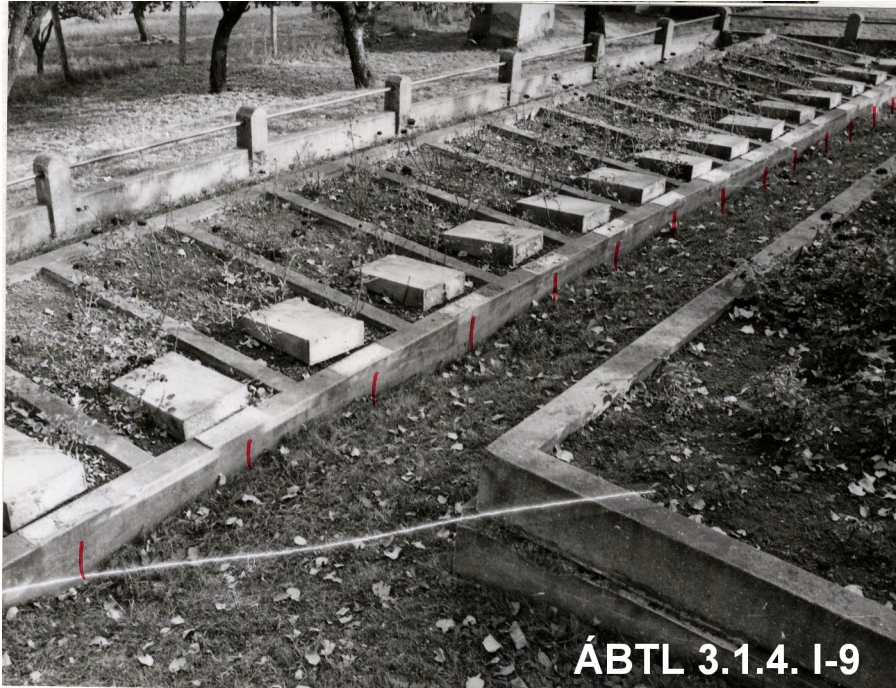
Az emlékmű a helyreállítás után

A helyszíni adatgyűjtés és nyomrögzítés a rend őreit elvezette az előző este Hévízen, a Rózsakert Presszóban történt dulakodás résztvevőihöz. A botrány három okozóját délután őrizetbe vették, akik elismerték a károkozást. Tettüket súlyosbította, hogy – mint az ügyészi értékelés fogalmazott – „a felszabadulási emlékmű megrongálásával elkövetett izgatás büntették a helye olyan, hogy a közvetlenül mellette elhaladó közút forgalmára is figyelemmel, reálisan számolni lehetett azzal, hogy a cselekményt nagyobb számú személy megismerje.” A névnapi mulatozás alkalmával elfogyasztott sör és pálinka következménye – a közvetlenül utána jelentkező másnaposságon kívül – a nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás miatti vádemelés lett. A bíróság 1975. július 9-én a helybeli KISZ-szervezet által frissen, a felszabadulás 30. évfordulóján felállított emlékmű megrongálásáért az elsőrendű vádlottat főbüntetésként egy év négy hónapi, két társát egy-egy év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélte.⁷

Megint csak a közvetlen politikai indítékokat nélkülöző „lumpen magatartás” számlájára írták a miskolci Kálvária-dombon lévő 27 szovjet sír ledöntését. Az 1985. szeptember 23-ai virradóra történt rongálás elkövetőit az állambiztonság azok között a 15–25 éves fiúk, lányok között kereste, akik időről időre megjelentek a környéken, alkoholt fogyasztottak és kábítószeresek, vagyis szípuztak (a korban elterjedt kábítószeres formája volt, hogy nejlonzacskóba csavarlazítót, ragasztót, hígítót vagy más szerves oldószert töltek, amelynek gőzét beszívták). A gyanú ellenére nem tudtak a delikvensnek nyomára bukkanni, s még az sem segített, hogy a közelben egy névvel ellátott iskolai szótárfüzet borítója is előkerült.⁸

A ledöntött szovjet katonasírok Miskolcon 1985-ben

A tárgyalt időszak legintenzívebb „csillaghullással” járó jelensége 1987. augusztus 19-én Pápán történt, ahol a Szovjet Hősi Katonai Temetőben ismeretlen támadók négy síremléket megrongáltak, 61-ről letörték a csúcsdíszet, a vörös csillagok egy részét a környéken elszórták, a többi magukkal vitték.

A csillagoktól megfosztott szovjet katonasírok Pápán 1987-ben

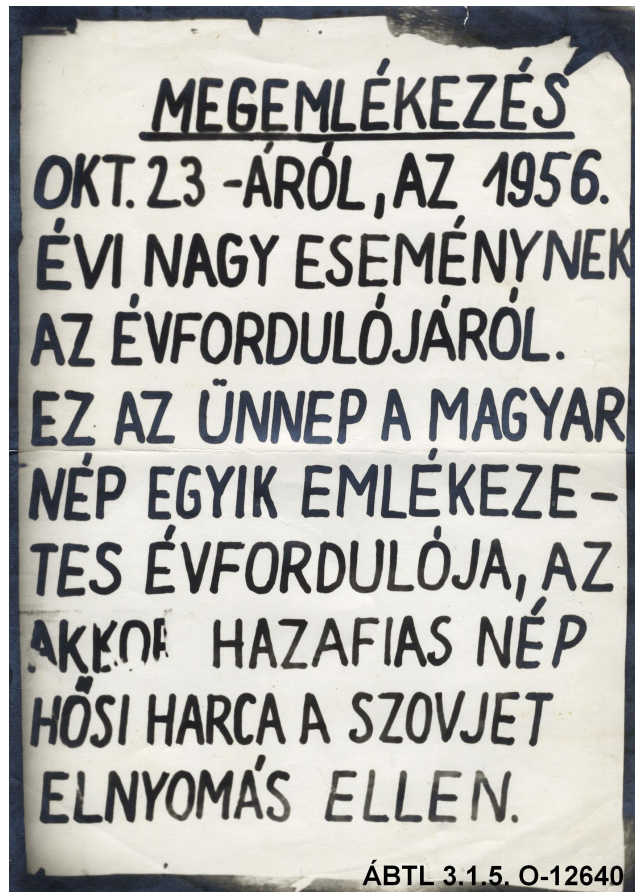

Az esetet természetesen a megyei rendőrség nem egyszerű rongálási-lopási ügyként kezelte. Súlyát jól jelezte, hogy a III/III. Osztály nagyszabású nyílt és titkos nyomozásba kezdett. A felderítési időszak alatt rejtett figyelést vezettek be a város több helyszínén naponta fél tucat operatív tiszt részvételével. A 13 napos akciósorozat azonban eredménytelenül zárult, s nem szállítottak használható híreket a beszervezett személyek sem. Az egyetlen érdemi információt a Pápán állomásozó szovjet katonai alakulat elhárítótisztje szolgáltatta, aki értesítette magyar kollégáit, hogy egyik zászlósuk az adott éjszakán a sírkert mellett elhaladva szemtanúja volt az esetnek. Láta, hogy két fiatal férfi a csillagokat tördeli, egy harmadik pedig a temető melletti járdán falaz társainak. Ez utóbbit megszólította, mire az kést rántott. Az ukrán származású katona felmérve a helyzet komolyságát távozott a helyszínről, s nemsokára – mivel éppen leszerelt – az országból is. A szovjet állambiztonság a lakhelyén kereste fel, s személyleírást, illetve fényképes azonosítást kért tőle. A baráti társszerv közreműködésének köszönhetően a gyanú három felnőtt férfira terelődött, akiket beidéztek a kapitányságra, sőt bent tartózkodásuk alatt még le is hallgatták őket, hátha összezárva elkotyognak valamit. Az operatív technika (az ún. 3/e rendszabály) alkalmazása azonban bizonyítékot nem eredményezett. Így nem tehettek mást, mint hogy a bizalmas nyomozást az elkövetés után több mint egy évvel, 1988 decemberében lezárták.⁹

III.

Külön említhetők azok a törekvések, amelyeknek célja nemcsak az emlékhelynek vagy egy bizonyos részének az eltüntetése volt, hanem annak egy másfajta, tiltott emlékezet hordozójaként való felhasználása is. Ilyen cselekményekért kellett felelnie 1966-ban a Pest vidéki járásbíróság előtt több tinédzsernek. Terhükre rótták, hogy három évvel korábban, 1963. október 22-én az esti órákban Pilisvörösváron, a Hősök terén lévő szovjet emlékműről letörték a kőből készült ötágú csillagot, és rajta egy, az 1956-os eseményekre emlékeztető plakátot helyeztek el.

A pilisvörösvári Hősök terén 1963. október 22-én kitűzött plakát

A település vezetése hamar visszaállította az eredeti állapotot, de a társaság november 6-án este újból leszedte a csillagot. A csoport ezt követően, majd egy év múlva, 1964. augusztus 11-én lépett újra akcióba, amikor is az éj leple alatt átkerekeztek a közeli Solymárra, és a helyi temetőben az elesett szovjet katonáknak emléket állító kőobeliszkről eltávolították a fából kifaragott ötágú csillagot, és fehér olajfestéssel írt szöveget („Küzdj a rendszer ellen. Függetlenséget”) hagytak maguk után. Továbbá a vizsgálat megállapította, hogy a csillagokat nem sokkal ezután az egyikük a közeli – a fiatalság nyári találkozóhelyeként szolgáló, a köznyelvben csak „Slötyinek” nevezett – tóba dobta.¹⁰

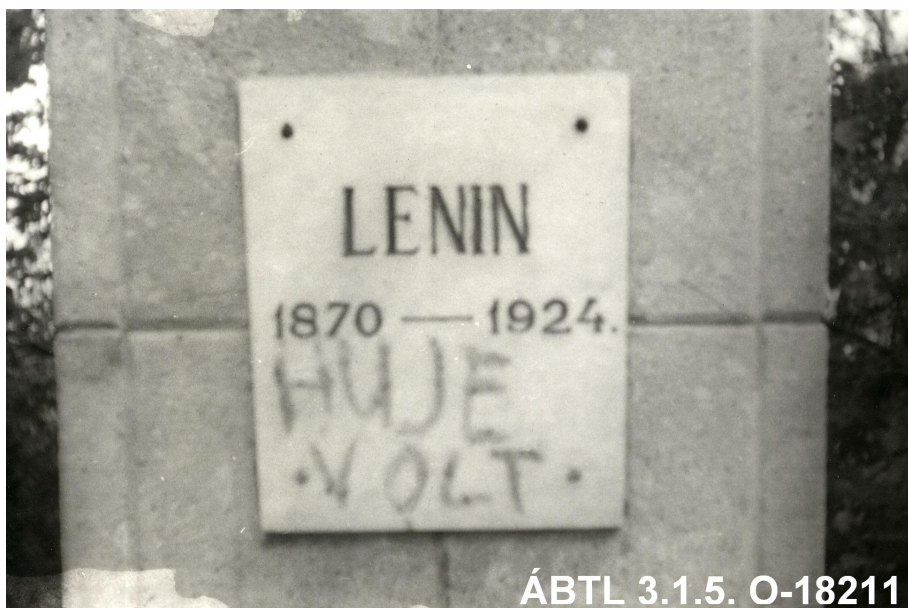
A csúcsdísztől megfosztott solymári emlékmű feliratokkal 1964-ben

ÁBTL 3.1.5. O-12640

Nem volt ilyen eredményes az állambiztonság felderítő munkája Mátészalkán, ahol 1981 nyarának végén több alkalommal is firkálások jelentek meg a város főterén. Először augusztus 26-án a Lenin szobor fehér márványtábláján virított kusza nagybetűkkel a felirat: „Hüje volt”, amelyhez a talapzat melletti virágtartóban lévő petúniavirág lila szirmait használták fel. A helyszínre érkező rendőrnnyomozók az íróeszköz használatának hiányából, valamint az „elkövetés primitív módjából” (az írás kiforrotlansága, helyesírási hiba), arra a következtésre jutottak, hogy nem előre eltervezett politikai támadással, hanem vélhetően városi fiatalok spontán viccelődésével állnak szemben.

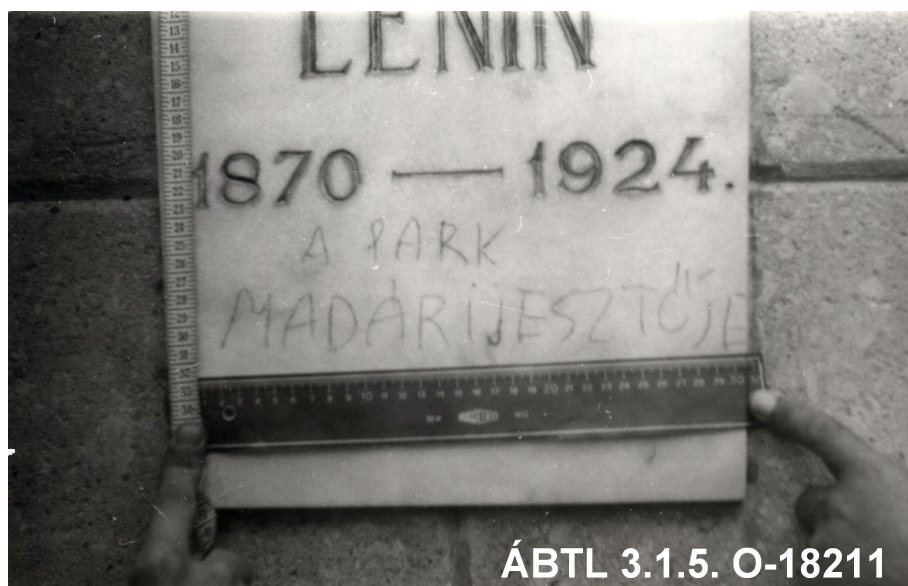
A mátészalkai Lenin szobor 1981. augusztus 26-i felirata

ÁBTL 3.1.5. O-18211

Az írást fényképen rögzítették, majd még aznap eltávolították, azonban két hét múlva az ismeretlen elkövető újra akcióba lépett, és a korábbival mindenben egyező módon ismételte meg tettét. A virágszirmok természetes festékanyagát használva újfent tudatta Mátészalka lakosaival, hogy a halhatatlan forradalmár „Hüje volt”. Sőt ez sem volt elég, hat nap múltán megerősítette véleményét, igaz, a célpont ekkor a közelben álló pártbizottság épülete volt, amelynek műkő lábazatára az ott zöldellő díszcserje leveleivel felrótták: „Lenin hüje”. A tartalmi monotonitást végül egy szeptember 25-i üzenet törte meg, amikor is a népek nagy barátjának ismeretlen kritikusa újra a szobor ellen fordult, és fekete színű grafitceruzával ráírta: „A park madárijesztője”.

A talapzaton 1981. szeptember 25-én rögzített felirat

Az ügy a nyomozószervek számára kezdett egyre kényelmetlenebbé válni, amit még inkább tetézett, hogy a sorozatos firkálásokból a téren álló munkásőrség-parancsnokságon és a pártház épületében őrködő munkásőrök semmit sem vettek észre. Októberben aztán a felderítést átvette a Szabolcs-Szatmár megyei III/III-as Osztály, mivel ekkorra már feltételezték, hogy tudatos „ellenforradalmi” akcióval van dolguk. A menetrendszerű nyílt és titkos nyomozás azonban eredménytelen maradt, hiába mozgósították a hálózati személyeket, hiába szerveztek rejtett figyelőszolgálatot, hiába telepítettek a tettenérés céljából ún. „operatív csapdát” a szoborhoz. Még egy kis provokációval is megpróbálkoztak, ugyanis az októberi forradalom évfordulójának előestéjén felírták a talapzatra, hogy „Éljen Lenin”, azonban a várt reakció elmaradt, a firkálót nem sikerült előcsalogatni, Lenin emlékének átértelmezése nem ismétlődött meg, sem október 23-án, sem pedig november 7-én. A fotókópiákon rögzített szövegek írásszakértői vizsgálata csak azt tudta megállapítani, hogy az inkriminált feliratok két különböző személytől származhattak, de hogy kik is voltak ők, az örökre rejtély maradt. Nem volt más hátra, 1982. július elsején a befuccsolt felderítés dokumentációja irattárba került.¹¹

1986-ban, egy évvel a már említett miskolci Kálvária-dombi eset után, Borsod megyében újra támadás érte a szovjet katonák emlékét. A putnoki köztemetőben álló obeliszkre egy horogkeresztet karcoltak fel. A helyszínelők a környék átvizsgálásakor sörösüvegeket, elégett iskolai orosz tankönyveket és egy rozscipót is találtak, ám ezek közül egyik sem vezetett el a tettes(ek)hez, s az elkövetkező két hónap nyomozása sem vitte közelebb az állambiztonsági apparátust a talány megoldásához.

A putnoki obeliszk 1986. július 4-én

A tanúkihallgatások során ugyan kiderült, hogy a környékbeli fiatalok gyakran járnak ki a sírok közé „szórakozni”, de azonosításukat nem segítette elő az az információ, amit például a temetőgondnok adott, hogy már több alkalommal látott „egy 17 év körüli intézetis fiút, aki magát »Zorró«-nak maszkírozza, arcára kendőt köt, s úgy ijesztgeti az embereket.” Az iskolai tankönyvmaradványok ugyancsak vakvágánynak bizonyultak, mert mint a helyi általános iskola egyik nyolcadikos tanulója elmondta, több gyereket is ismer, akik utálják az orosz tantárgyat, „ilyenek közé lehetne sorolni szinte minden osztálynak a felét.” A rozscipó sem vitte közelebb az állambiztonsági nyomozókat a megoldáshoz, mivel megtudták, hogy azt korábban egy szovjet turistacsoport helyezte el kegyeleti célból. Az ügy felgöngyölítését még a feljelentést megszövegező tanácsi dolgozó is – igaz, nem szándékolta, de – hátráltatta, ugyanis annyira óvatosan és körültekintően akart eljárni, hogy a rongálás felfedezésekor a helyszínen talált másik, „megbecstelenített” pékárut eltüntette. Így állt ez vallomásaiban: „... kimentem a temetőbe, felmentem a Szovjet Hősi Emlékműhöz. Láttam, hogy a szembe lévő oldalon horogkereszt nyomait láttam [sic!]. Felálltam a talapzatra, hogy megnézzem, írva van-e, vagy karcolva. Próbáltam volna letörölni, de nem tudtam, mert mély, karcolásos nyomok voltak. Magam elé néztem ezután és észleltem, hogy a talapzaton el van helyezve két virág között egy 30 cm átmérőjű cipő. A cipő fölfelé eső részén teljes terjedelmében egy majdnem szabályosnak tűnő, kb. 1 cm-es vonalból álló horogkereszt volt. A cipő barna színű volt, és messziről fehérlett benne a horogkereszt. Vagy csipkedték, vagy valamilyen késszerű tárggyal kivésték, azaz belevésték a horogkeresztet. Ezek után, hogy legalább a cipőn ne észleljék a horogkeresztet, beletettem a nálam lévő fekete táskába (diplomata), és behoztam, s a tanáccsal szemben lévő piaci konténerbe dobtam. Ezeket a konténereket a Kazincbarcikai Városgazdálkodási Vállalat szállítja szemeteskocsikkal. Hetente kétszer ürítenek, úgy tudom, csütörtökön és szombaton. Mielőtt azonban bedobtam volna a cipőt, kettétörtem, hogy a konténerbe se észleljék a rajta lévő horogkeresztet. A cipő nagyon száraz volt, vagy ötször kellett ütni a konténer pereméhez, hogy kettétörjön. A cipőt, ahogy beletettem a táskába, én közvetlenül a konténerhez mentem, és beledobtam, tehát azt én senkinek sem mutattam.” A

szerencsétlen fejlemények és az elégtelen információk miatt nem volt mit tenni, a megyei főkapitányság állambiztonsági vezetője a nyomozást beszüntette.”¹²

Nagyszámú nemzetiszocialista szimbólum jelent meg 1988. január 16-án, szombat reggel Tamási városában. A célpont most is a városi tanács épülete, a rendőrkapitányság, valamint a szovjet emlékmű volt. A három helyszínen összesen 22 darab nagyméretű horogkeresztet festettek fel piros színnel, a felszabadító szovjet hadsereg emlékezeti helyére ezekből négy jutott. A látványt a Tolna megyei politikai rendőrség felvételeken rögzítette (ám ezek a helyszínelési fotók nem maradtak fenn), és pár napon belül „Emlékmű” fedőnéven megkezdte a nyomozást. Főként olyan fiatalokra koncentráltak, akik – a korabeli meghatározásokkal élve – „rendezetlen életvitelűek”, „sátánista, újfasiszta jellegű csoport tagjai”, „ellenséges beállítottságúak”, „kijelentéseik negatívak a társadalomról”. Idővel szűkítették a kört, és a célcsoportba tartozó személyeket a péntek esti Dám Étteremben rendezett diszkó közönségében keresték, ezen belül is főleg az ún. rocker csoporthoz tartozó személyeket ellenőrizték. Az eljárás során több mint 100 személy szóbeli meghallgatása történt meg, de az elkövetők kilétét nem sikerült tisztázni. A nyomozás már-már holtpontra jutott, mikor is újabb „rendkívüli esemény” borzolta fel a kedélyeket. Napra pontosan fél évvel a firkálást követően az Úttörőház előtti zászlórúdra egy horogkeresztekkel teli zászlót húztak fel, lobogóként egy fehér színű, gallérvától és ujjaitól megfosztott férfiinget használtak, amelyre barna-piros festékekkel mázolták fel a tiltott jelképeket.

Horogkeresztes „lobogó” Tamásiban 1988-ban

Nemcsak az elkövetés módja mutatott hasonlóságot az év elején történetekkel, hanem az a körülmény is, hogy megelőző este az említett étteremben zenés-táncos mulatság zajlott. Viszont az egyezések ellenére a nyomozás újra zsákutcába jutott. 1989. január 17-én a szekszárdi központ III/III-asai végső következtetésként azt vonták le, „hogy Tamásiban szervezett, fiatalokból álló csoportok a feldolgozás ideje alatt nem léteztek. Kifejezetten ellenséges beállítottságú fiatal nem került látókörünkbe. A cselekmény elkövetője minden valószínűség szerint egyedül tevékenykedhetett, vagy Tamásin átutazó személy volt.”¹³

1989-ben az 1948/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója nem telt el eseménytelenül a Zala megyei Sümegcsehiben. Március 16-án lakossági bejelentés riasztotta a keszthelyi rendőrkapitányság ügyeletesét, hogy 14-e estjén a falu felszabadulási emlékműjére valaki kommunistákat gyalázó szöveget festett fel. A bazalt építményen a következő üzenet virított sárga színnel: „1848–49. Szemét Komcsik.

Üzenjük, lógni fogtok”, s a rendszer helyi kritikus – mintegy nyomatékot adva tettének – a kőemlék csúcsán lévő fém vörös csillagot is letörte, amely csak a következő hónapban került elő egy magas fűvel benőtt, elhagyatott telekről.

Sümegecsehi felszabadulási emlékműve 1989. március idusán

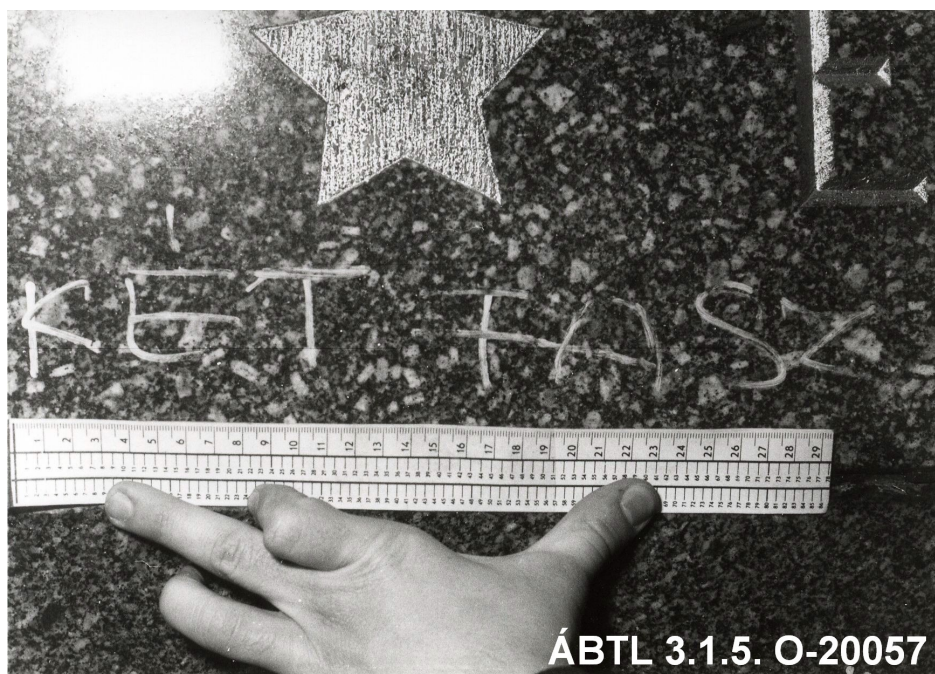
A kivezényelt rendőrtisztek első útja – régi bölcsességet követve, miszerint egy falu ügyes-bajos dolgairól leginkább a helyi italmérésben lehet informálódni – a kocsmába vezetett, ahol fény derült arra, hogy ott az ominózus éjszakán tettelegesséig fajuló szóváltás zajlott, és a vita hevében az egyik ittas vendég a párttagokat szidalmazta. A vizsgálócsoport e forró nyomon jutott el a férfi lakására, ahol házkutatást tartott, és többek között egy sárga festékesdobozt és egy festékes férficipőt is talált. A fejlemények már-már sikerrel kecsegtettek, nem beszélve arról, hogy a lábbeli tulajdonosa – akár felelősségre vonás előli menekülésnek értelmezhetően – időközben külföldre távozott, az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Technikai Intézete azonban eloszlatta a reményeket. A vegyi elemzés ugyanis nem igazolta a helyszínen, illetve a lefoglalt tárgyakon lévő festékanyag azonosságát. Az ismeretlen támadó ezúttal is kicsúszott az állambiztonság kezei közül.¹⁴

Természetesen 1989. leginkább ott engedte szabadjára az emlékhelytelenítő szándékokat, ahol azok számára a legtöbb célpont kínálkozott: a fővárosban. Számos budapesti esetről maradt fenn állambiztonsági irat, fényképdokumentáció viszont annál kevesebb. A kevés kivételek egyike a Jászai Mari téren 1971 óta magasodó Marx–Engels szobor „átnevezése”. Valaki január 9-én a kommunizmus két apostoláról kialakított véleményét igen tömör megfogalmazásban adta az arra járók tudtára.¹⁵

Segesdi György szobrász alkotása 1989 januárjában, talapzatán a felirattal

A gránit talapzaton „ékeskedő” felirat

Rákosliget lakossága – miként az írás elején kitértünk rá – már 1948-ban megtapasztalhatta a szovjet katonák hősiességének megkérdőjelezését. Még abban az évben felállították a településen Megyeri Barna szobrászművész mészke alkotását, valaki azonban 1989. április elején megaláztatva annak szimbolikai egyhangúságát, új elemmel gazdagította a kompozíciót, és a csillag társaságába egy horogkeresztet festett. Miként a hasonló esetekben, most sem tudhatjuk, hogy az illető saját meggyőződését kívánta-e

propagálni, vagy e jeleket felhasználó rendszerek eszmei rokonságára akarta felhívni a figyelmet.¹⁶

A XVII. kerületi Kasztel András utcában (ma Liget sor) álló szovjet hősi emlékmű új szimbóluma 1989-ben

A gyülekezési jog szabad gyakorlásának velejárója lett, hogy az emlékhelytelenítések sok esetben már a hatalom szeme előtt (többször az állambiztonság személyzetének operatív biztosításával kísérve) folytak. A rendszerváltó év nyílt utcai eseményeit tekintve két – talán legaktívabb – szervezete a Krassó György nevével fémjelzett Magyar Október Párt karöltve a Magyar Radikális Párttal a hazai munkásmozgalom élharcosainak emléke ellen fordult, leginkább Münnich Ferenc, valamint a róla elnevezett V. kerületi utca szúrta a szemüket. Júliusban több akciót (az elsőt Kádár János temetésére időzítve 14-én) vezényeltek le, s ezen alkalmakkor a gyűlölt kommunista politikus nevét az utcatáblákon átfestették, átragasztották, és a régi elnevezést (Nádor utca) állították vissza. Az ismétlődés oka az volt, hogy a Közterület Fenntartó Vállalat az új feliratokat újra és újra megpróbálta eltüntetni. A visszakeresztelések járulékos happeningje lett a közelben, a Belügyminisztérium Központi Művelődési Házánál strázsáló fegyveres szobrának új jelentéstartalommal való felruházása is. A járókelők „A néphatalom védelmében” (ez volt ugyanis Szücs Ferenc 1950-ben készült alkotásának a hivatalos elnevezése) odavezényelt kőalokról most már megtudhatták, hogy valójában „A Haza árulója”.

A Münnich Ferenc és Zrínyi utca sarkán posztoló fegyveres szobra ellenzéki akció után 1989 júliusában

A sorozatos akciók egyikének belügi lenyomatából a rendszerváltó év különös atmoszférájába is bepillantást nyerhetünk. Július 26-án az említett helyszínen járőröző civilruhás rendőrök felettesüknek a következőket jegyezték le az aktivistákról: „18 óra 58 perckor a Bp. V. Münnich F. u. és a Bp. V. Zrínyi u. sarokhoz értek, majd dr. Krassó György vezetésével odamentek az ott felállított rendőrszoborhoz, és kérték Majoros Zoltán r. szds elvtársat, aki ott volt szolgálatban, hogy az »Ávós« szobor mellé hadd fessék fel »A Haza árulója« feliratot. Majoros Zoltán r. szds elvtárs felhívta a figyelmüket, hogy a ház falára történt festés rongálást képez, és kérte, hogy a festéstől álljanak el. Dr. Krassó György és a társai a figyelmeztetést tudomásul vették és a festéstől elálltak, de dr. Krassó György olyan megjegyzést tett, hogy »az évben 365 nap van, addig biztosan nem fogják őrizni«. Ezután a röplapot a falra felragasztotta és tovább indult a József Attila utca irányába.”¹⁷

A fegyveres szobrát nemcsak, hogy nem őrizték, hanem hamarosan el is távolították, miként a rendszer többi emlékhelyét – azok egy új emlékezetpolitika „áldozatai” lettek.

¹ A témával kapcsolatban lásd Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* (Budapest, Osiris Kiadó, 2003.) című művét, valamint Sinkó Katalin: A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés. (In *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra.* Szerk. György Péter – Turai Hedvig. Budapest, Corvina Kiadó, 1992. 67–79.) és Wehner Tibor: Értékek és kordokumentumok elvesztése – avagy hogyan tüntessünk el egy szobrot? (*Új Forrás*, 2008/10. 93–105.) című tanulmányát.

² Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között – A helyek problematikája. In uő: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Szerk. K. Horváth Zsolt. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 13–33.

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-77326. Fábián Nándor és társai, ÁBTL 3.1.9. V-77734. Klárai Vilmos és társai, ÁBTL 3.1.9. V-77392. Schuller Lajos és társai.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-77669. Stumpf Alajos és társai.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-157644. Az 1946-os vizsgálati anyag nem szerepel a dossziéban, csak a hatvanas években keletkezett iratok.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13701. „Rongálók”. A letartóztatott fiatal további sorsáról nincs információnk.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-160395. Kovács György és társai.

⁸ ÁBTL 3.1.4. I-9. Szovjet síremlék rongálása.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19661. „Duó”.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-12640. „Garázda”, ÁBTL 3.1.9. V-154528 Tóth László és társai. Az I. rendű vádlott a külföldön tartózkodó Tóth László volt, akit felbujtóként találtak bűnösnek, s ezért távollétében ötévi szabadságvesztésre ítélték. A rongálásokban részt vevő fiatalok közül Margittai Lászlót tíz hónap, Kutas Kálmánt négy hónap, három évre felfüggesztett szabadságvesztést kapott, Margittai Csabát próbaidőre bocsátották.

¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-18211. „Grafikus”. Az ügyről bővebben lásd Takács Tibor: Hüje volt. *ArchívNet*, 2004/3. http://www.archivnet.hu/old/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=84 (Utolsó letöltés: 2010. november 25.)

¹² ÁBTL 3.1.4. I-10. Szovjet hősi emlékmű megrongálása.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-19714. „Emlékmű”.

¹⁴ ÁBTL 3.1.4. I-26. Vizsgálat ismeretlen tettes ügyében.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-20057. Állam elleni írásos úton elkövetett rendkívüli események.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/89. (9. doboz) (BRFK). Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások.